

Київський університет імені Бориса Грінченка

КАЛІНІЧЕНКО ЛЮДМИЛА МИКОЛАЇВНА

УДК: 373.3 015. 3: 159. 954] (091)(477) «19/20»

**ФОРМУВАННЯ ТВОРЧОГО МИСЛЕННЯ УЧНІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ У
ВІТЧИЗНЯНІЙ ПЕДАГОГІЧНІЙ ДУМЦІ
(ДРУГА ПОЛОВИНА ХХ – ПОЧАТОК ХХІ СТОЛІТТЯ)**

13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки

Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

Київ – 2019

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Київському університеті імені Бориса Грінченка, м. Київ.

Науковий керівник: доктор педагогічних наук, професор
Дічек Наталія Петрівна,
Інститут педагогіки НАПН України,
завідувач відділу історії та філософії освіти.

Офіційні опоненти: доктор педагогічних наук, професор
Кодлюк Ярослава Петрівна,
Тернопільський національний педагогічний
університет імені Володимира Гнатюка,
професор кафедри педагогіки і методики
початкової та дошкільної освіти;

кандидат педагогічних наук, доцент
Гавриленко Тетяна Леонідівна,
Національний університет «Чернігівський
колегіум» імені Т. Г. Шевченка,
доцент кафедри соціальної роботи.

Захист відбудеться 27 листопада 2019 року об 11.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 26.133.01 у Київському університеті імені Бориса Грінченка за адресою: 04053, м. Київ, вул. Бульварно-Кудрявська, 18/2.

Із дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Київського університету імені Бориса Грінченка (04212, м. Київ, вул. Маршала Тимошенка, 13-Б) та на сайті kubg.edu.ua.

Автореферат розісланий «_____» жовтня 2019 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

О. А. Венгловська

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. У процесі розбудови суверенної України відбувається постійне зростання інтересу науковців та громадськості до історико-культурних надбань нашого народу. Дослідження вітчизняної педагогічної спадщини корелюється з потребою переосмислення багатьох значущих для сьогодення історичних подій і явищ. Особливого значення набуває аналіз реформування освітньої галузі, визначення впливу освітнього процесу на розумовий розвиток особистості, що зумовлено винятковою важливістю інтелекту людини як чинника розвитку суспільства, науки, виробництва й інших сфер життя, як чинника забезпечення конкурентоспроможності й окремого громадянина, і держави в цілому в сучасному глобалізованому світі.

Нині мету, зміст і стратегічні напрями зрушень в освіті на законодавчому рівні визначено відповідно до світових стандартів, про що йдеться у Національній стратегії розвитку освіти в Україні на 2012 – 2021 роки (2011), Законах України «Про освіту» (2017), «Про загальну середню освіту» (1999), «Концепції Нової української школи» (2016). Так, у Національній стратегії розвитку освіти в Україні на 2012 – 2021 роки обґрунтовано, що розвиток мислення є «ключове завдання освіти у ХХІ столітті, орієнтоване на майбутнє»¹.

Творче мислення тлумачиться сучасними українськими та зарубіжними педагогами і психологами як один із складників інтелекту, що забезпечує особистості досягнення успіху в соціумі й конкурентоспроможність у мінливих умовах сьогодення. Завдяки сформованому і розвиненому творчому мисленню учні, набувши ґрунтовних знань, одержують змогу ефективно й оригінально застосовувати їх у повсякденному житті, знаходити нестандартні шляхи розв'язання проблемних ситуацій, творити нове. У структурі неперервної освіти України початкова школа є важливою ланкою, оскільки, зберігаючи наступність із дошкільним періодом дитинства, забезпечує подальше становлення особистості, її фізичний, соціальний та інтелектуальний розвиток.

Водночас, ефективно оновлювати освіту неможливо без опори на критичне знання про її минуле, без урахування прорахунків та адаптування кращих здобутків минулого до потреб сучасної школи.

Аналіз джерельної бази засвідчив, що питання формування творчого мислення молодших школярів досліджували такі українські педагоги і психологи: Т. Байбара, І. Бех, Н. Бібік, Н. Коваль, Г. Костюк, В. Моляко, О. Савченко, О. Скрипченко; зарубіжні вчені: А. Адлер, Ю. Бабанський, М. Вертгеймер, Л. Виготський, Д. Гартлі, Дж. Гілфорд, Г. Гоббс, В. Давидов, М. Данилов, К. Дункер, Б. Ельконін, Б. Єсіпов, Л. Занков, З. Калмикова, К. Коффка, О. Леонт'єв, Г. Люблінська, Ж. Піаже, Д. Прістлі, С. Рубінштейн, Р. Стернберг, Е. Торндайк, Р. Форстейн, З. Фрейд. У їхніх працях розкрито етапи і засоби формування мислення, у тому числі й творчого,

¹ Національна стратегія розвитку освіти в Україні на 2012 – 2021 роки. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/344/2013> (дата звернення: 15.06.2015)

загальні вимоги до шкільної освіти та навчальних програм. Ученими доведено, що формування творчого мислення є неперервним процесом, який здійснюється під час навчання.

Питання формування творчого мислення у другій половині ХХ ст. розробляли українські науковці М. Богданович, І. Василенко, В. Паламарчук, І. Соколов, О. Федоренко, В. Шморгун і російські дидакти І. Лернер, М. Подьяков, Я. Пономарьов, М. Скаткін, А. Шмельов. Наголосимо, що всі згадані вчені розглядали творче мислення як необхідний складник творчих здібностей.

Розвиток творчого мислення молодших школярів у контексті формування ключових компетентностей учнів вивчали В. Осинська, Н. Рогановський, С. Саранцев, З. Слєпкань, Н. Тарасенкова. Шляхи формування творчого мислення на уроках математики розробляли методисти Ф. Боданський, І. Нікольська, А. Столяр, на уроках української мови – М. Вашуленко, О. Савченко, М. Сокирко, на уроках природознавства – Т. Байбара, Н. Бібік, Б. Друзь, Л. Логінова, Н. Коваль.

Психологічні аспекти формування творчого мислення учнів розкриті в працях українських науковців: А. Запорожця, В. Зінченка, Г. Костюка, Т. Лисянської, О. Лука, В. Моляко, В. Рибалки, О. Скрипченка та зарубіжних учених – Л. Венгера, Дж. Гілфорда, П. Гальперіна, Л. Виготського, В. Крутецького, О. Леонтьєва, Я. Пономарьова, С. Рубінштейна, Дж. Сміта.

Шляхи та засоби формування творчого й логічного мислення молодшого школяра обґрунтовано у дисертаціях сучасних українських учених Ф. Вінниченка, О. Митника, Ю. Музики, О. Пацалюк, С. Скворцової. Роль підручників у формуванні творчого мислення учнів початкової школи розкрито у дослідженнях Л. Височан, О. Замашкіної, Я. Кодлюк. Особливості розвитку творчого мислення учнів у процесі навчання визначено у дисертаційному дослідженні О. Белкіної-Ковальчук. Творче мислення як складник креативного розвитку молодшого школяра розглянуто у дисертації Ю. Куряти. У дисертаційній роботі О. Василенко з'ясовано чинники та ознаки формування мислення учнів початкової школи на уроках математики.

У результаті історіографічного аналізу джерел встановлено: по-перше, в педагогічній науці немає єдиного підходу щодо формування творчого мислення в учнів початкової школи, тому вченими розробляються різні шляхи розв'язання цієї багатогранної проблеми, по-друге, історична ретроспектива ідей про формування творчого мислення молодших школярів дає певне теоретико-методичне знання, у якому міститься актуальний потенціал. Таким чином, незаперечна важливість проблеми формування творчого мислення учнів початкової школи та відсутність узагальнювальних аналітичних досліджень, у яких воно було б цілісно і системно розкрито у ретроспективі, зумовили вибір теми дисертаційної роботи: **«Формування творчого мислення учнів початкової школи у вітчизняній педагогічній думці (друга половина ХХ – початок ХХІ століття)»**.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано відповідно до тематичного плану наукових досліджень Київського університету імені Бориса Грінченка «Філософські, освітологічні та методичні

засади компетентнісної особистісно-професійної багатопрофільної університетської освіти» (державний реєстраційний номер 0110U006274).

Тему дисертації затверджено Вченою радою Київського університету імені Бориса Грінченка (протокол № 2 від 20.02.2012 р.) й узгоджено в Міжвідомчій раді з координації досліджень у галузі освіти, педагогіки і психології НАПН України (протокол № 8 від 30.10.2012 р.).

Мета дослідження – розкрити провідні психолого-педагогічні ідеї щодо формування творчого мислення в учнів початкової школи, обґрунтовані ученими України у другій половині ХХ – на початку ХХІ ст.

Для досягнення мети визначено такі **завдання**:

1. Здійснити історіографічний аналіз джерельної бази дослідження та обґрунтувати його ключові поняття.

2. Розробити періодизацію розвитку ідей в українській дидактиці початкової школи щодо формування творчого мислення учнів (у хронологічних межах дослідження).

3. Розкрити внесок українських науковців у дослідження формування творчого мислення учнів початкової школи.

4. Встановити генетичні зв'язки між досліджуваними педагогічними ідеями і потребами Нової української школи.

Об'єкт дослідження – педагогічна думка в Україні у другій половині ХХ – на початку ХХІ ст.

Предмет дослідження – надбання українських дослідників в аспекті формування творчого мислення учнів початкової школи (друга половина ХХ – початок ХХІ ст.).

Хронологічні межі дослідження охоплюють період другої половини ХХ – початку ХХІ ст., що узагальнено характеризуємо як час посилення уваги вчених і вчителів до потреби формувати творче мислення в учнів початкової школи в умовах освітніх змін.

Нижня межа дослідження (1958 р.) збігається із введенням в дію Закону «Про зміцнення зв'язку школи з життям і про дальший розвиток системи народної освіти в СРСР» (грудень 1958 р., УРСР – 1959 р.), який задекларував перехід до обов'язкової восьмирічної освіти. Це привело до зміни статусу початкової школи (втрата функціональної самостійності, зміна цілей освіти тощо), що знайшло відображення у змісті й методах навчання, в акцентуванні уваги педагогічного загалу на необхідності посилити увагу до розвитку мислення школярів.

Верхня межа дослідження (2001 р.) пов'язана з переходом початкової школи в Україні на нову структуру і зміст навчання, встановленням єдиного типу початкової школи – «школа I ступеня», що відповідає 4-річному терміну навчання згідно із Законом «Про загальну середню освіту» (1999) та впровадженням у навчальний процес початкової школи першого Державного стандарту початкової загальної освіти (2001), нових навчальних програм та підручників, що ознаменувало перехід початкової освіти на новий етап розвитку.

Теоретичну основу дослідження становлять положення про методологічні засади сучасних історико-педагогічних наукових пошуків (Н. Гупан, Н. Дічек, Я. Калакура, О. Сухомлинська), студії з розвитку української школи і вітчизняної

педагогічної думки (О. Авраменко, Л. Березівська, Т. Денисюк, О. Драч, Н. Дічек, І. Зайченко, Г. Іванюк, Я. Кодлюк, Л. Пироженко, О. Сухомлинська), праці про розумовий розвиток і формування творчої особистості на різних етапах історичного розвитку (Г. Костюк, В. Моляко, О. Скрипченко, О. Савченко, С. Сисоєва, В. Сухомлинський, К. Ушинський), студії, що відображають розвиток ідей про формування творчого мислення молодших школярів (Т. Байбара, Н. Бібік, М. Богданович, І. Василенко, Н. Коваль, Г. Костюк, О. Савченко, О. Скрипченко, В. Сухомлинський).

Для досягнення мети та реалізації завдань використано комплекс **методів** дослідження: *загальнонаукові*: аналіз, синтез, зіставлення, систематизація, узагальнення відомостей з документальних, друкованих джерел та архівних матеріалів, що уможливило структурування матеріалів дисертації, формулювання узагальнень і висновків; *конкретно-наукові* – *біобібліографічний*, що дав змогу з'ясувати внесок українських учених Т. Байбара, Н. Бібік, М. Богдановича, Н. Коваль, Г. Костюка, О. Скрипченка, О. Савченко і педагогів В. Сухомлинського, І. Василенка у дослідження формування творчого мислення молодших школярів; *історико-генетичний*, що використовувався для простеження генези і розвитку поняття «творче мислення молодших школярів»; *історико-системний*, застосування якого забезпечило різнобічне усистемлене охоплення досліджуваної проблеми і поглиблення знань про продукування ідей щодо формування творчого мислення молодших школярів у процесі навчання у контексті освітньо-педагогічних реалій, характерних у часових межах дослідження.

Джерельну базу дослідження становлять писемні джерела чотирьох типів: 1) документальні джерела; 2) наукові праці; 3) наративні наукові праці; 4) продукти педагогічної діяльності. Характеристику дібраних джерел подано в основному змісті дисертації.

Наукова новизна й теоретичне значення одержаних результатів полягає в тому, що *вперше* системно і цілісно розкрито внесок українських учених і педагогів у розроблення ідей про формування творчого мислення учнів початкової школи, здійснений впродовж другої половини ХХ – на початку ХХІ ст.; *розроблено* періодизацію розвитку ідей про «розумовий розвиток – творче мислення» за критерієм зміни завдань шкільної освіти та відповідно до встановленого дослідженням розвитку поглядів на досліджувану проблему; охарактеризовано здобутки українських учених і педагогів у теоретико-експериментальному обґрунтуванні шляхів і методів формування творчого мислення молодших школярів (Т. Байбара, Н. Бібік, М. Богданович, І. Василенко, Н. Коваль, Г. Костюк, О. Савченко, О. Скрипченко, В. Сухомлинський); *уточнено* генезу поняття «творче мислення»; відомості про педагога-вченого І. Василенка; *подальшого розвитку* набуло знання про поступ наукових уявлень й розроблення методичних ідей щодо розумового розвитку школярів початкової школи та добору ефективних шляхів формування в них творчого мислення.

Практичне значення одержаних результатів дослідження полягає у створенні на основі отриманих у ході наукового пошуку фактичних матеріалів й обґрунтованих теоретичних положень навчального посібника «Формування творчого мислення молодших школярів: генеза ідей українських психологів і

педагогів» для студентів педагогічних коледжів, університетів, який **упроваджено** в освітній процес Київського університету імені Бориса Грінченка (акт про впровадження № 20-н від 17.04.2018 р.), Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова (довідка про впровадження № 07-10/778 від 21.05.2018 р.), Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії (довідка про впровадження № 288 від 06.06.2018 р.).

Матеріали історичного досвіду, узагальнені в дисертації, можуть бути використані для подальших наукових досліджень, доповнення й оновлення змісту лекцій, розширення тематики курсових бакалаврських і магістерських робіт для здобувачів першого (бакалаврського) та другого (магістерського) освітніх рівнів.

Апробація результатів дисертації здійснювалася під час дослідницької роботи, результати якої обговорювалися на наукових конференціях різних рівнів, а саме: *міжнародних* – «Тенденції і перспективи розвитку науки і освіти в умовах глобалізації (м. Переяслав-Хмельницький, 2015), «Василь Сухомлинський у діалозі з сучасністю: виховуємо культуру потреб особистості» (м. Херсон, 2015), «Проблеми сучасного підручника» (м. Київ, 2015), «Розвиток науки в XXI столітті» (м. Харків, 2017); *всукраїнських* – «Дослідження молодих учених у контексті розвитку сучасної науки» (м. Київ, 2013), «Освіта крізь призму мікроісторії: заклади освіти, особистості, навчальна література, листування» (м. Київ, 2015), «Освітні інновації в умовах нестабільності: філософія, психологія, педагогіка» (м. Запоріжжя, 2015), «Диференціація у шкільній освіті: історичний досвід і сучасні технології» (м. Київ, 2018), *звітних всеукраїнського рівня науково-практичних конференціях* Інституту педагогіки НАПН України (2015, 2016), та на засіданнях кафедри теорії та історії педагогіки Київського університету імені Бориса Грінченка (2014-2017).

Публікації. Основні наукові результати дослідження викладено у 19 одноосібних публікаціях, серед яких 1 навчальний посібник, 6 статей, надрукованих у фахових виданнях України, 3 – у зарубіжних періодичних виданнях, 5 – у наукових виданнях, а також 4 – у збірниках матеріалів конференцій.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається з анотації, вступу, трьох розділів, висновків до розділів, загальних висновків, списку використаних джерел, додатків. Загальний обсяг дисертації становить 300 сторінок, із них 202 – основного тексту. У дослідженні вміщено 17 додатків (на 37 сторінках). Список використаних джерел складає 553 найменування (із них 3 – іноземними мовами, 1 архівна справа, 12 електронних інформаційно-освітніх ресурсів).

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми дисертації, визначено мету, завдання, об'єкт, предмет і методологічний апарат дослідження, розкрито наукову новизну та практичне значення одержаних результатів, охарактеризовано джерельну базу наукового пошуку, подано відомості про апробацію і публікації автора за темою дисертації, про структуру та обсяг роботи.

У першому розділі «**Формування творчого мислення учнів у навчальному процесі початкової школи як історико-педагогічна проблема**» проаналізовано історіографію проблеми, що вивчається. Схарактеризовано джерельну базу

дослідження, сформовану з писемних опублікованих джерел, які згруповано у такий спосіб: 1) законодавчі матеріали – закони, нормативно-правові акти, пов'язані з реформуванням шкільної освіти в Україні у досліджуваній час; 2) праці (монографії, дисертації, статті, методичні рекомендації) українських учених і педагогів (Т. Байбари, Н. Бібік, М. Богдановича, І. Василенка, Н. Коваль, Г. Костюка, О. Савченко, О. Скрипченка, В. Сухомлинського), присвячені питанням розвитку творчого мислення школярів початкових класів. Наголосимо, що такі праці для нашого дослідження є першоджерелами; 3) інтерпретаційні праці: монографії, дисертації, статті, виступи під час масових науково-практичних заходів, рецензії українських учених, педагогів, присвячені різним аспектам розвитку початкової і середньої освіти в Україні; 4) продукти педагогічної діяльності: навчальні програми, концепції, підручники, посібники, методичні рекомендації.

З'ясовано, що розвиток ідей про формування творчого мислення молодших школярів у вітчизняній педагогічній думці досліджуваного часу відбувався суголосно зі зрушеннями у соціально-економічному житті, досягненнями у педагогічній науці та практиці, що зумовлювало зміни цілей освітнього процесу, пов'язаних із поступом до інформаційного суспільства, яке зароджувалося в останній третині ХХ ст., що викликало підвищення вимог до результатів навчальної роботи, спонукало вчених і творчих учителів до розроблення нових підходів до формування активності, самостійності й творчості учнів.

На основі вивчення джерел виявлено, що українські вчені (І. Василенко, Г. Костюк, О. Скрипченко, В. Сухомлинський) активно використовували наприкінці 1950-х – на початку 1960-х рр. терміни «розвиток мислення», «розумовий розвиток». Зазначимо, при цьому розумовий розвиток, на їхню думку, обов'язково мав містити творчий складник. Із середини 1960-х рр. серед дослідників в Україні набуло поширення поняття «проблемне навчання» як вид і водночас засіб навчання, що забезпечує розумовий розвиток та сприяє формуванню творчого мислення молодших школярів (М. Богданович, Г. Панченко, О. Савченко, О. Скрипченко, О. Смагіна, І. Соколов, В. Сухомлинський, В. Шморгун). А наприкінці 1970-х – на початку 1980-х рр. українські вчені (Т. Байбара, Н. Бібік, М. Богданович, Н. Коваль, О. Савченко) послуговувалися терміном «розвивальне навчання», як таке, що є ефективною системою розвитку розуму й творчого мислення.

Розвиток змісту початкової освіти в Україні у 1960-1970-ті рр. відбувався під впливом потреб соціуму у руслі знанневої парадигми. Поділяємо думки вчених О. Адаменко, Л. Березівської, Т. Гавриленко, Н. Дічек, Г. Іванюк, Л. Пироженко, О. Скрипченка, О. Сухомлинської про те, що цілі і зміст освіти не є константою, а постійно оновлюються відповідно до змін у завданнях, що суспільство висуває до освіти. Тому критерієм періодизації досліджуваного освітнього феномена було обрано зміни у завданнях шкільної освіти, на основі чого обґрунтовано виокремлення двох періодів розвитку ідей про формування творчого мислення учнів початкової школи в Україні у визначених хронологічних межах: I-й період – кінець 1950-х–1991 рр.; II-й – 1991–2001 рр. З'ясовано, що кожен із двох періодів був пов'язаний із трансформаціями у суспільному житті країни, які вмотивовували зміни у завданнях шкільної освіти, зокрема й початкової, з її реформуванням, а також із здобутками педагогічної науки та практики.

Для першого періоду (1958–1991 рр.) – радянська доба – було характерним домінування в освіті знаннєвої парадигми. У цьому періоді виокремлено 3 етапи, пов'язані з розгортанням ідей про розумовий і творчий розвиток учнів початкової школи. Перший етап – 1958–1966 рр. – розглядаємо як час накопичення в дидактиці емпіричного матеріалу, присвяченого підвищенню ефективності розумового розвитку молодших школярів. Його початок пов'язуємо з прийняттям Закону «Про зміцнення зв'язку школи з життям і подальший розвиток системи народної освіти в Українській РСР» (1959), яким планувалося наблизити шкільну освіту до потреб суспільства, посилити увагу до розвитку мислення учнів. Другий етап – 1966–1984 рр. – характеризуємо як час посилення уваги науковців і вчителів до активізації розумової діяльності учнів, розвитку їхнього творчого мислення та пов'язуємо із запровадженням проблемного навчання. Третій етап – 1984–1991 рр. – визначаємо як час удосконалення методів формування творчого мислення учнів на основі розвивального навчання в умовах реформування загальноосвітньої школи.

1984–1991 рр. були перехідними у соціально-економічному житті держави, а отже, складними і суперечливими, що позначилося на розвитку школи, і зокрема її дидактико-методичному забезпеченні. Однак теоретичні напрацювання та здобутий досвід використання проблемного, розвивального навчання у початковій школі та інших методів формування творчого мислення молодших школярів створили необхідне дидактичне підґрунтя для подальшого розвитку і вдосконалення навчальної роботи у напрямі формування у дітей творчого мислення. Встановлено, що впродовж 1984-1991-х рр. українські педагоги зробили вагомий внесок у розвиток ідей про формування творчого мислення учнів та довели його позитивний вплив на формування особистості (М. Богданович, Т. Байбара, Н. Бібік, Н. Коваль, О. Савченко).

Другий період (1991–2001 рр.) – становлення національної системи освіти в Україні. Теоретико-педагогічним підґрунтям цього процесу стало особистісно орієнтоване навчання з посиленням уваги до розвитку творчого мислення, у тому числі й в учнів початкової школи.

У 1991 р., після здобуття Україною незалежності, почала формуватися нова освітня парадигма, основним принципом якої стала гуманізація навчання і виховання, що виявлялося в поступовому запровадженні особистісно орієнтованого навчання та сприянні всебічному розвитку особистості. Загалом період 1990-х рр. розглядаємо як період докорінних змін ідеологічних і наукових орієнтирів в освітній галузі нашої країни. Упродовж 1991–2000 рр. зусилля українських учених і вчителів спрямовувалися на створення та впровадження нових нормативно-правових документів для забезпечення функціонування системи освіти в Україні, передусім – на розроблення (середина 1990-х рр.) Державного стандарту початкової загальної освіти, згідно з яким вперше в історії української освіти зміст кожної освітньої галузі разом із цілями та результатами її вивчення школярами передбачали використання стандартизованих вимог як основи для побудови різних моделей диференційованого навчання, а також забезпечували можливість на основі базового змісту початкової освіти побудови його варіативної частини. У зв'язку з цим в Україні розгорнулася робота зі створення навчальних планів, програм і навчально-методичного забезпечення, орієнтованих на нові пріоритети в шкільній освіті

(національно орієнтований складник змісту освіти, дерадянизація змісту освіти, психологізація освіти). Розроблена періодизація – це умовна систематизація матеріалу, яку підпорядковано і хронологічним рамкам, і встановленому у ході наукового пошуку реальному продукуванню психолого-педагогічних ідей, пов'язаних із розумовим розвитком, проблемним, розвивальним і особистісно-орієнтованим навчанням учнів початкової школи.

Завдяки періодизації й систематизації досліджуваного матеріалу встановлено, що педагогічна парадигма «школи учіння», «школи засвоєння певної суми знань», внаслідок утвердження вимоги формувати творчо мислячого учня, поступово, вже наприкінці 1980-х років, трансформувалася у парадигму особистісно орієнтованого навчання, яке масштабно розгорнулося в Україні у добу незалежності. Формуванню творчого мислення в учнів початкової школи істотно сприяв досвід використання проблемного та розвивального навчання.

Науковий пошук, у ході якого аналізувалися теоретичні, практико орієнтовані та психолого-педагогічні праці, дав змогу не лише отримати нове узагальнене знання про минулий досвід формування творчого мислення молодших школярів, а й аргументувати висновки щодо можливості використання ідей видатних українських учених і педагогів, які працювали у досліджуваній час, у сучасному освітньому процесі початкової школи.

Аналіз джерел довів, що сучасний період розвитку освіти, реформування якої зумовлене новими історичними реаліями, насамперед – інтеграцією України в європейський простір, вмотивовує зміни суспільних потреб і запитів, прийняття нових Державних стандартів освіти й впровадження нової національно орієнтованої та дитиноцентрованої освітньої парадигми, у руслі якої формуватиметься творча особистість, що володіє компетентностями, необхідними для життя у сучасному швидкоплинному мінливому світі. Формування компетентностей молодших школярів тісно переплетене з формуванням творчого мислення. Саме тому формування творчого мислення учнів початкової школи набуває нині винятково важливого значення.

У другому розділі – **«Генеза і розвиток ідей про формування творчого мислення в учнів початкової школи як важливого складника їхнього розумового розвитку у працях українських педагогів і психологів (1958–1991 рр.)»** висвітлено й узагальнено ідеї українських педагогів М. Богдановича, І. Василенка, О. Савченка, В. Сухомлинського та вітчизняних психологів Г. Костюка, О. Скрипченка про розвиток творчого мислення молодших школярів.

З'ясовано, що, починаючи з другої половини 1950-х рр., у дослідженнях українських учених (І. Василенко, Г. Костюк, О. Скрипченко, В. Сухомлинський) формування творчого мислення молодших школярів тісно пов'язувалося із розумовим розвитком, у їхніх працях зазначалося, що розумовий розвиток мав містити «творчий складник».

Відповідно до хронології діяльності українських педагогів і вчених та публікації їхніх праць аргументовано, що видатний психолог Г. Костюк, досліджуючи психолого-педагогічні особливості розумового розвитку молодших школярів, сформулював цілісну концепцію розвитку і становлення особистості школяра на різних етапах онтогенезу, чим заклав психологічне підґрунтя розвитку

дидактики початкової школи (1950–1960-ті рр.). У статтях «Поєднання навчання з продуктивною працею – найважливіша умова всебічного розвитку школяра» (1960), «Навчання і розумовий розвиток учнів» (1963), «Навчання, виховання і розвиток особистості» (1968), «Про психологічні основи оптимізації шкільного навчання» (1972) учений довів, що розвиток особистості є результатом діалектичної взаємодії середовища, спадковості й активної діяльності людини. Розкриваючи взаємозв'язок навчання і психічного розвитку, Г. Костюк обґрунтував, що кожен із цих процесів створює передумови для успішного перебігу іншого. Він встановив: щоб «навчання йшло попереду розвитку», вчитель має ставити перед школярами пізнавальні завдання, озброювати їх способами розв'язання таких завдань. Водночас навчання має ґрунтуватися не лише на тому, що вже досягнуто дитиною впродовж її розвитку, а й на потенційних можливостях маленької особистості, які, на переконання вченого, завжди ширші від їх реалізації.

З'ясовано, що педагог І. Василенко у 1957–1973 рр. розробив корисні методичні рекомендації для вчителів щодо забезпечення розумового розвитку молодших школярів засобами математики (арифметики). У посібниках «Методика викладання арифметики в початкових класах» (1966), «Методика викладання математики в початкових класах» (1971), «Набуття учнями практичних навичок при вивченні арифметики в допоміжних школах» (1960) дослідник не лише виклав конкретні способи розвитку мислення молодших школярів, а й обґрунтував дидактичні умови, за яких можна активізувати цей процес, формувати творчі вміння. До таких умов він відніс: забезпечення максимальної активізації пізнавальної діяльності учнів та їхньої самостійної роботи не лише у ході закріплення вивченого матеріалу, а й під час здобуття нових знань; надання вчителями особливої уваги виконанню самостійних вправ як важливому засобу розвитку розумової діяльності дітей; вироблення у молодших школярів навичок, які сприяють усвідомленню можливого практичного застосування математичних знань і збуджують їхню кмітливість; постійне вдосконалення вчителями свого професійного рівня й підвищення якості уроку.

Видатний український педагог В. Сухомлинський, починаючи з кінця 1950-х років й впродовж 1960-х років, обґрунтував новаторські для тогочасної педагогіки ідеї індивідуалізації розумового розвитку учнів початкової школи на засадах особистісного підходу до дітей у сув'язі з формуванням у них творчого мислення («Виховання в учнів любові і готовності до праці» (1959), «Духовний світ школяра» (1961), «Людина неповторна» (1962), «Праця і моральне виховання» (1962), «Шлях до серця дитини» (1963), «Павлиська середня школа» (1969), «Серце віддаю дітям» (1969), «Розмова з молодим директором школи» (1973)). В. Сухомлинський створив й успішно апробував системний підхід у початковій освіті (розробив систему уроків мислення, систему уроків читання і творчого розвитку засобами літератури, систему трудового виховання), надаючи при цьому особливого значення розвитку мислення дитини у поєднанні з розвитком її емоційно-почуттєвої сфери. На прикладі роботи з «важкими у навчанні» дітьми вчений довів, що емоції дають поштовх розвитку розуму, а складання казок – розвитку творчої уяви.

Продовжуючи розвиток ідей Г. Костюка, базуючи свої дослідження на обґрунтованому видатним психологом принципі єдності навчання та психічного

розвитку дитини, український психолог О. Скрипченко проекспериментував (1956–1968) уведення до навчальних програм початкової школи матеріалу з алгебраїчної пропедевтики, що сприяло підвищенню теоретичного рівня знань й розумового розвитку учнів («Використання алгебраїчних способів розв’язання арифметичних задач» (1963), «Експериментальне вивчення арифметики в 2 класі» (1966), «Навчання і розумовий розвиток молодших школярів» (1967)). На основі результатів досліджених психолого-педагогічних особливостей розумового розвитку молодших школярів учений довів, що важливим засобом розумового розвитку молодших школярів є навчання їх раціональних прийомів порівняння, класифікації, узагальнення. А для того, щоб виробити в учнів раціональні прийоми мислення у ході розв’язування задач та інших навчальних завдань, а також й уміння переносити набуті прийоми на нові види завдань, потрібна спеціально, цілеспрямовано проєктована робота вчителя. Учений також виснував, що у молодшому шкільному віці у дітей формується вміння вчитися, основними складниками якого є узагальнені розумові дії та способи їх виконання («Особливості узагальнень в учнів 1-2-х класів» (1956), «Розумовий розвиток молодших школярів» (1971)).

На основі психолого-педагогічних ідей учених Г. Костюка й О. Скрипченка, у 1980-ті рр. М. Богданович започаткував новий напрям у методиці математики – створення навчальних розвивальних посібників. Його науково-методичний доробок дав поштовх для розвитку нової галузі в українській дидактиці – розроблення навчальної літератури розвивального характеру (для учнів початкових класів), використання якої сприяло посиленню розвивального впливу математики на розвиток мислення. Учений першим розробив учнівські робочі зошити з друкованою основою «Перший десяток» (1967), «Перша сотня» (1967) та довів, що вони є найбільш ефективною формою дидактичних матеріалів. Підручники «Математика» для 1-4 класів та посібники «Математична веселка» (1985), «Математичні віночки» (1983), «Математичні джерельця» (1985), «Математичні струмочки» (1985), розроблені вченим, використовуються й у сучасному освітньому процесі, забезпечуючи не лише ефективне засвоєння знань учнями початкової школи, а й ефективно сприяючи формуванню в них творчого мислення.

Відомий український дидакт О. Савченко (нині – академік НАПН України), досліджуючи у 1970-1980-ті рр. вплив пізнавальної активності та самостійності на формування творчого мислення учнів початкової школи, розробила систему проблемно-пошукових завдань та словниково-логічних вправ для учнів 1-4-х класів, які й донині становлять методичне підґрунтя формування читацької компетентності. Учена розглядає творче мислення як важливий компонент формування загальнонавчальних умінь школярів. Продовжуючи традиції М. Богдановича та поділяючи думку ученого щодо важливої ролі завдань розвивального характеру у навчальному процесі, які не лише сприяють всебічному розвитку учнів, а й готують їх до самостійної творчої діяльності, О. Савченко розробила у 1990-х рр. систему розвивальних посібників для учнів початкової школи – «Умій вчитися» (1995), «Барвистий клубок» (1995), «Розвивай свої здібності» (1996). Спродуковані вченою впродовж 1980-1990-х років положення про розвиток пізнавальної активності та

самостійності молодших школярів мали значний вплив на розвиток української дидактики початкової освіти й сприяли оновленню змісту початкової освіти.

Обґрунтовано, що математичний матеріал у навчальних посібниках М. Богдановича і система інтегрованих вправ з кількох навчальних предметів (читання, математика, навколишній світ, образотворче мистецтво, трудове навчання) у книгах О. Савченко подані у дидактично розробленій системі, а виконання вправ розвивального характеру сприяє цілеспрямованому розвитку творчого потенціалу дитини.

Виснувано, що у другій половині ХХ – на початку ХХІ ст. українськими вченими було зроблено вагомий внесок у дослідження проблеми формування творчого мислення учнів початкової школи. Ці надбання стали підґрунтям для подальшого розвитку ідей про інтелектуальний, творчий потенціал початкової освіти.

У третьому розділі – **«Погляди українських вчених на шляхи формування творчого мислення учнів початкової школи в умовах особистісно орієнтованого навчання (1991-2001)»** висвітлено внесок Т. Байбари, Н. Бібік, Н. Коваль у розроблення питань формування творчого мислення в молодших школярів, зокрема у галузі навчання початків природознавства.

Проаналізувавши праці Т. Байбари, Н. Бібік, Н. Коваль, можемо стверджувати, що на основі педагогічних експериментів вони розробили методичні прийоми використання у навчальному процесі самостійної роботи як методу навчання (Н. Коваль), що забезпечує активне засвоєння нових знань, формує творче мислення, сприяє розвитку пізнавальної активності та самостійності молодших школярів; забезпечили теоретичні і методичні засади навчання пропедевтичного інтегрованого курсу «Ознайомлення з навколишнім» у 1-2 класах і «Природознавство» у 3-4 класах на основі врахування вікових та індивідуальних особливостей учнів, що було дидактичною новацією у той час (Н. Бібік); методично обґрунтували і розробили впровадження проблемного навчання як необхідного засобу формування творчого мислення молодших школярів (Т. Байбара).

Розглядаючи дослідницький підхід як провідний у вивченні природознавства, Т. Байбара, Н. Бібік, Н. Коваль особливого значення надавали спостереженням учнів за природою. Розроблені ними підручники, зошити з друкованою основою містили значні резерви для формування творчої особистості з розвиненим мисленням, мовленням, здатністю до узагальнень та розв'язання проблемних ситуацій, вироблення в учнів навичок спостережливості, самостійності, розвивали пізнавальну активність та самостійність молодших школярів. Підручники, створені Н. Бібік у співавторстві з Н. Коваль, «Світ навколо тебе» (1987), «Віконечко» (1991), «Журавлик» (1994) та підручники «Природознавство» для 1-4-х класів (1988) Т. Байбари і Н. Коваль були не лише цікавими для дітей, а містили матеріали для розвитку творчого мислення молодших школярів. Новаторським внеском цих учених стало створення систем пізнавальних завдань, диференційованих завдань, завдань для самостійної роботи на уроках природознавства, що не лише доповнювали й розширювали основні навчальні завдання, а й головне – сприяли творчому розвитку учнів.

Установлено: важливими здобутками української дидактики початкової школи 1990-х років, що стала основою розвитку сучасної дидактики початкової освіти, є виділення у навчальних планах двох компонентів – інваріантного і варіативного; введення до змісту освіти курсів за вибором; розроблення змісту навчальних книг на українознавчій основі. Оновлення змісту початкової освіти на початку ХХІ ст. було пов'язане із введенням у дію Закону «Про освіту» (1999) та впровадженням першого в історії української шкільної освіти Державного стандарту початкової загальної освіти (2001). Воно передбачало використання компетентнісного підходу у навчанні та введення варіативності в навчальні плани початкової школи, створення умов та розширення можливостей щодо поглибленого вивчення дітьми шкільних навчальних предметів за вибором, що сукупно сприяло розвитку їхнього творчого потенціалу. Особливого значення у Державному стандарті надавалося розвивальній спрямованості навчання та чіткому визначенню результативного складника процесу засвоєння знань учнями.

Нині, відповідно до положень нової у стратегічному сенсі концепції Нової української школи (НУШ), саме початкова освіта як важливий складник системи загальної середньої освіти в Україні покликана забезпечити формування творчої особистості, що володіє компетентностями, необхідними для життя. Переважна більшість із них передбачають наявність у молодших школярів сформованого творчого мислення. Реалізація освітнього проекту сприяє забезпеченню потреб держави в освіченому й творчому молодому поколінні, створює умови для забезпечення особистісно орієнтованого підходу до організації навчальної діяльності учнів, що сьогодні має відповідати світовим тенденціям розвитку освіти. Тому вочевидь постає актуальність напрацювань українських науковців, висвітлених у дисертації.

Вивчення матеріалів Нової української школи (НУШ) доводить, що в них певною мірою враховується позитивний досвід розвитку шкільної початкової освіти в Україні, напрацьований попередниками, водночас його потенціал ще не вичерпано. Обґрунтовано актуальність ідей, висунутих і розвинутих українськими науковцями у другій половині ХХ ст. – на початку ХХІ ст. щодо формування творчого мислення учнів початкової школи (систематизовані вправи з різних навчальних предметів, інтегровано сам зміст навчання, зроблено акцент на вмінні творчо застосовувати набуті знання). Їх використання, адаптоване до сучасного етапу розвитку української освіти, забезпечуватиме формування творчої особистості, здатної відкривати нове, висувати нестандартні способи розв'язання проблем, створювати матеріальні та духовні цінності, а проблема формування творчого мислення в учнів початкової школи нині набула не лише присутньої, а й виняткової актуальності.

ВИСНОВКИ

Ретроспективний історико-системний аналіз ідей українських учених про формування творчого мислення учнів початкової школи, спродукованих у другій половині ХХ ст. – на початку ХХІ ст., здійснений на основі вивчення різноманітних писемних джерел, дає підстави для таких висновків:

1. Здійснений джерельний пошук дав підстави виокремити чотири основні групи джерел, аналіз яких уможливив розкриття руху у розвитку ідей про формування творчого мислення учнів початкової школи, згенерованих українськими ученими і педагогами.

Аналіз джерельної бази засвідчив, що поняття «творче мислення» наприкінці 1950-х – на початку 1960-х рр. українські вчені пов'язували з поняттям «розумовий розвиток», складником якого мало бути творче мислення. З середини 1960-х рр. до науко-педагогічного обігу увійшло поняття «проблемне навчання», яке вважали окремим видом навчання (А. Алексюк, М. Махмутов, Л. Момот, В. Онищук, В. Паламарчук, І. Підласий, І. Федоренко) та ефективним засобом не лише розумового розвитку в цілому, а й формування творчого мислення учнів (С. Векслер, Д. Вількеєв, Т. Ільїна, В. Оконь, В. Кудрявцев, Т. Шамова). Наприкінці 1970-х – на початку 1980-х рр. в освітньому просторі почало впроваджуватися поняття «розвивальне навчання» як більш широке, ніж «проблемне навчання». «Розвивальне навчання» вчені й вчителі тлумачили як неодмінну запоруку розумового розвитку й розвитку творчих задатків.

2. У другій половині ХХ ст. у контексті інтенсифікації в житті українського суспільства (як і світового загалом) науково-технічної сфери постала потреба у підготовці молодих поколінь громадян до інтелектуальної виробничої діяльності, що вмотивувало акцентування уваги суспільства на пошуку ефективних шляхів формування розумової сфери дітей та молоді. Тому у роботі вчителів початкових класів України особливого значення набула мета розвитку й активізації розумової діяльності учнів, що спричинило посилення фахового інтересу до формування такого аспекту розумової діяльності, як творче мислення, хоча у дидактичній і методичній літературі цей аспект навчання почав виокремлюватися й наголошуватися лише у 1958–1966 роках. Можна узагальнено стверджувати, що розвиток змісту початкової освіти в Україні в другій половині ХХ ст. відбувався під впливом технократичних потреб соціуму, підпорядкованих знаннєвій парадигмі.

Для всистемлення дослідженого матеріалу на основі критерію зміни завдань шкільної початкової освіти розроблено періодизацію процесу нагромадження ідей про творчий розвиток молодших школярів, яка охоплює два умовних періоди. Перший з них – радянська доба (друга половина 1950-х – 1980-ті рр.), коли метою і завданнями навчання проголошувалося формування міцних знань, умінь та навичок учнів. Другий період – доба існування України як незалежної самостійної держави (1991-2001 рр.), в умовах розбудови якої відбулася зміна мети і завдань шкільної освіти (формування творчої особистості). Показано розгортання в освітній галузі парадигми особистісно й національно орієнтованого навчання й виховання дітей та молоді.

У продукуванні й поширенні психолого-педагогічних ідей про розумовий і творчий розвиток учнів початкової школи впродовж першого періоду було виокремлено 3 етапи (1 етап – 1958–1966 рр., 2 етап – 1966–1984 рр., 3 етап – 1984–1991 рр.), що дало змогу аргументувати розвиток підходів до формування наукових уявлень про творчий аспект інтелектуального розвитку школярів початкової школи та їх реалізацію в освітній діяльності.

3. Встановлено, що у 1950–1980-ті рр. психолого-педагогічні ідеї, висунуті українськими вченими щодо формування розумового розвитку учнів початкової школи, сприяли поступовому узasadненню індивідуалізації у способах його формування, а також усвідомленню освітянами необхідності домагатися творчого засвоєння знань дітьми.

Розгортання педагогічних ідей щодо формування творчого мислення учнів початкової школи здійснювалося на основі низки психологічних положень, обґрунтованих у 1950–1970 рр. видатним українським психологом Г. Костюком. Досліджуючи психолого-педагогічні особливості розумового розвитку молодших школярів, він сформулював цілісну концепцію розвитку і становлення особистості школяра на різних етапах онтогенезу, яка стала основою розроблення психолого-педагогічних досліджень й у питаннях формування творчого мислення, зокрема, видатним українським педагогом і вченим В. Сухомлинським.

До реалізаторів ідей Г. Костюка можна віднести видатного педагога В. Сухомлинського, який водночас на підставі власного тривалого педагогічного досвіду й експериментування зробив вагомий внесок не лише в українську, а й світову педагогіку. Цей внесок полягає у новаторському розробленні ідеї індивідуалізації розумового розвитку учнів початкової школи й виокремлення творчості у навчанні як складника розумового розвитку. Обґрунтовано узагальнення, що саме В. Сухомлинський вперше в українській педагогічній науці всебічно узasadнив необхідність особистісного підходу до дітей у сув'язі з формуванням у них творчого мислення й почуттєво-емоційної сфери. Виняткової ваги набули думки педагога, підтверджені його досвідними спостереженнями, про потенціал творчості у розвитку так званих «важких у навчальному сенсі» дітей. Спадщина В. Сухомлинського посутньо вплинула на розвиток дидактики початкової освіти у добу розбудови національної освіти.

У 1957-1973 рр. педагог І. Василенко розробив доцільні методичні рекомендації для вчителів, спрямовані на забезпечення розумового розвитку молодших школярів засобами математики (арифметики), чим доповнив здобутки української методики навчання математики в початковій школі.

Продовжуючи розвиток психолого-педагогічних ідей Г. Костюка, український психолог О. Скрипченко на основі педагогічного експерименту здійснив уведення в навчальні програми початкової школи матеріалу з алгебраїчної пропедевтики, що сприяло підвищенню і загальнорозумового розвитку, й теоретичного рівня знань учнів і стало принципово новим кроком у дидактиці початкової школи. Ідеї вченого знайшли відображення у розширенні й оновленні змісту початкової освіти вже у 1970-х рр. Учений обґрунтував і розробив методику введення елементів алгебри (розв'язування задач за допомогою рівнянь, використання буквених виразів) як дієвого засобу раннього узагальнення математичних знань, розширенню пізнавальних можливостей молодших школярів, розвитку творчого мислення, активізації їхньої розумової діяльності, підвищенню загального рівня математичного розвитку дітей.

Показано, що, працюючи над розвитком методики навчання математики у початковій школі, український вчений М. Богданович особливого значення надавав формуванню у молодших школярів творчого мислення. Наголошуючи на

необхідності здійснення диференційованого підходу в навчанні відповідно до можливостей учнів, він розробив диференційовані завдання для учнів 1, 2, 3, 4 класів. Започаткований ним у 1980-ті рр. напрям у методиці математики – створення навчальних розвивальних посібників та зошитів з друкованою основою – став віхою у розвитку підходів до розроблення способів розвитку творчого мислення.

Українська вчена О. Савченко (нині академік НАПН України), досліджуючи у 1970-1980-ті рр. вплив пізнавальної активності та самостійності на формування творчого мислення учнів, розробила ефективну систему проблемно-пошукових завдань та словниково-логічних вправ для учнів 1–4-х класів, які й донині становлять методичне підґрунтя формування в школярів читацької компетентності й спрямовані на формуванні творчого мислення.

Вагомість дидактико-методичних ідей М. Богдановича і О. Савченко, втілених у численних навчальних книгах і посібниках, а також їх актуальність доводить факт широкого використання цих книжок у сучасній початковій школі.

У 1990-ті роки академік О. Савченко, працюючи заступником міністра освіти України, була одним із розробників першого в історії української освіти Державного стандарту початкової загальної освіти. Вона обґрунтувала думку, що введення державних стандартів має стати не одномоментним заходом, а постійною роботою з модифікації змісту освіти для загальноосвітньої школи та для обдарованих дітей, у якій особливий пріоритет має бути надано загальнопізнавальним і загальнорозвивальним функціям школи, забезпеченню наступності між початковою, основною і старшою школою, варіативності навчання, еволюційному оновленню змісту освіти на нових методологічних і теоретичних засадах.

У 1980–1990-ті рр. у дидактиці початкової школи поширилися ідеї Т. Байбари про вплив дослідницького методу на розумовий розвиток та мислення дітей у процесі вивчення основ природничих знань, міркування Н. Коваль про значення самостійної роботи та пошукових завдань обґрунтовані у ході експериментів. Розроблена вченими навчальна й науково-методична продукція спрямовувалася і на забезпечення розвитку творчого потенціалу молодших школярів. Н. Бібік (нині академік НАПН України) у той самий час започаткувала в українській освітній практиці інтегроване вивчення учнями початкової школи довкілля засобами нового навчального предмета «Навколишній світ», що сприяв не лише розширенню світоглядних горизонтів дитини, а й орієнтував на творче сприйняття природи.

Дослідження показало, що вже наприкінці 1980-х років педагогічна парадигма школи учіння (школи засвоєння певної суми знань) внаслідок утвердження в освітній практиці вимоги формувати учня, який мислить творчо, поступово почала трансформуватися у парадигму особистісно орієнтованого навчання, що масштабно розгорнулося в українській школі у добу незалежності.

4. Обґрунтовано, що науковий доробок таких українських учених, як Т. Байбара, Н. Бібік, М. Богданович, І. Василенко, Н. Коваль, Г. Костюк, О. Савченко, О. Скрипченко і В. Сухомлинський з розв'язання питань формування творчого мислення учнів початкової школи зберіг теоретичну й практичну значущість й у сучасних реаліях діяльності початкової школи. Ключові ідеї згаданих учених про визначення шляхів та засобів формування творчого мислення збагатили українську дидактику початкового навчання школярів, стали її підґрунтям і

забезпеченням подальшого розвитку. Напрацювання вчених-попередників ще не вичерпали свій дидактичний потенціал.

Сучасний прискорений розвиток інформаційно-комунікаційних технологій, лавиноподібне кількісне зростання знань та їх швидке застарівання, що сукупно кардинально змінюють суспільні, а, отже, й освітні реалії, вмотивовує постійне реформування освітньої галузі в Україні. Нові історичні реалії, насамперед – інтеграція України в європейський простір, потребують прийняття кожні десять років нових Державних стандартів освіти й впровадження нової національно орієнтованої та дитиноцентрованої освітньої стратегії, відображеної зокрема у концепції Нової української школи (2018), спрямованої на забезпечення формування творчої особистості, яка володіє компетентностями, необхідними для життя у сучасному мінливому й швидко змінюваному світі.

У підсумку зазначимо, що мети, визначеної у дисертації, досягнуто, а окреслені завдання – розв'язано. Здійснене дослідження однак не вичерпує всієї проблематики, пов'язаної з формуванням творчого мислення молодших школярів. Предметом подальших розвідок можуть бути порівняльний аналіз педагогічних ідей вітчизняних та зарубіжних педагогів й учених, з'ясування впливу і трансформації ідей науковців у сучасних умовах трансформації освітнього простору.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, у яких опубліковано основні наукові результати дисертації

1. Калініченко Л. М. Формування у молодших школярів творчого мислення у педагогічній спадщині В. Сухомлинського як іманентно властивої потреби життєтворчості. *Педагогічний альманах* : зб. наук. праць. Херсон : КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти», 2015. Вип. 27. С. 81–88.

2. Калініченко Л. М. Роль навчальних завдань розвивального характеру у формуванні творчого мислення молодших школярів (на матеріалах українських навчальних посібників 1980–1990-х рр.). *Проблеми сучасного підручника* : зб. наук. праць. Київ : Педагогічна думка, 2015. Вип. 15. Ч. 1. С. 268–275.

3. Калініченко Л. Ідеї Олександра Скрипченка про формування творчого мислення у молодших школярів (друга половина 1950-х–1980-ті рр.). *Рідна школа*. 2016. № 5–6. С. 66–71.

4. Калініченко Л. М. Внесок Г. Костюка у дослідження проблеми формування творчого мислення учнів початкової школи (1950–1960-ті роки). *Педагогічна освіта: теорія і практика*: зб. наук. праць. Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, Ін-т педагогіки НАПН України, 2017. Вип. 21 (2–2016). Ч. 2. С. 185–190.

5. Калініченко Л. Ідеї Олександри Савченко про вплив пізнавальної активності та самостійності на формування творчого мислення молодших школярів (1970–1990-ті рр.). *Рідна школа*. 2017. № 5–6. С. 26–30.

6. Калініченко Л. М. Ідеї О. Савченко про формування творчого мислення молодших школярів (1970-1990-ті роки). *Педагогічна освіта: теорія і практика. Психологія. Педагогіка* : зб. наук. пр. / Київ. ун-т ім. Б. Грінченка. Київ : Київ. ун-т ім. Б. Грінченка. 2017. № 28. С. 16–22.

7. Kalinichenko L. O. Scripchenko about the ways of development primary school students' thinking (1960). *European Science Review. Scientific journal*. Vienna, 2016. № 3–4 (March – April). P. 265–266.

8. Калініченко Л. М. Проблема формування творчого мислення молодших школярів у доробку І. Василенка (1950–1970-ті рр.). *Magyar Tudományos Journal. Budapest*. 2018. № 23. С.30–35.

9. Калініченко Л. М. Проблема формування творчого мислення молодших школярів у галузі навчання початків природознавства у дослідженнях українських учених (1980–1990 рр.). *Danish Scientific Journal / Istedgade 104 1650 Kobenhavn V Denmark*. 2018. № 19. Vol. 2. С.52–56.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації

10. Калініченко Л. М. Розвиток мислення молодших школярів на уроках математики як передумова становлення творчої особистості. *Дослідження молодих учених у контексті розвитку сучасної науки* : матер. III щорічної Всеукр. наук.-практ. конф. 18 квіт. 2013 р. Київ : Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, 2013. С. 45–51.

11. Калініченко Л. М. Ідеї вітчизняних учених про формування творчого мислення молодших школярів у контексті реформування шкільної освіти в Україні (1950–1990 рр.). *Освітні інновації в умовах нестабільності: філософія, психологія, педагогіка* : зб. матеріалів III Всеукр. On-line конф. 16–21.11.2015. Запоріжжя. Вип. 22. URL: <https://drive.google.com/file/d/0B6QknaQCh-IHSFJ3OGVQMНpuUHc/view> (дата звернення: 30.11.2015).

12. Калініченко Л. М. Втілення ідей про формування творчого мислення молодших школярів у навчальних посібниках українських учених (1980–1990-ті роки). *Анотовані результати науково-дослідної роботи Інституту педагогіки за 2015 рік*. Київ : Інститут педагогіки, 2015. С. 45–46.

13. Калініченко Л. Проблемне навчання як ефективний засіб формування творчого мислення учнів початкової школи у вітчизняній педагогічній думці другої половини ХХ століття. *Тенденції і перспективи розвитку науки і освіти в умовах глобалізації* : зб. матеріалів III Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф., 2–3 травня 2015 р. Переяслав-Хмельницький. Вип. 3. С. 158–162. URL: <http://confscience.webnode.ru/konferentsii/arkhiv-konferentsiii> (дата звернення: 02.10.2016 р.).

14. Калініченко Л. М. Періодизація розвитку ідей про проблемне навчання як засіб формування творчого мислення молодших школярів (кінець 1950-х–1990-ті роки). *Педагогічні науки* : зб. наук. праць. Херсон : Херсонський державний університет, 2015. Випуск LXVIII. С. 28–36.

15. Калініченко Л. Внесок М. Богдановича у розвиток ідей формування творчого мислення в учнів початкової школи (середина 1960-х–1990-ті рр.). *Початкова школа*, 2016. № 11. С.1–4.

16. Калініченко Л. М. Проблема формування творчого мислення молодших школярів у психолого-педагогічних дослідженнях українських учених (1950–1970 рр.). *Анотовані результати науково-дослідної роботи Інституту педагогіки за 2016 рік*. Київ : Інститут педагогіки, 2016. С. 26–27.

17. Калініченко Л. О. Савченко про роль методу порівняння у формуванні творчого мислення в учнів початкової школи (1960–1970-ті роки). *Початкова школа*. 2017. № 6. С.45–46.

18. Калініченко Л. М. Внесок О. Савченко у дослідження проблеми формування творчого мислення в учнів початкової школи (1960–1990-ті роки). *Развитие науки в XXI веке: сб. статей XXIII Междунар. конф. Часть 2, 14 марта. 2017 г. Харьков : Знание, 2017. С. 10–18.*

19. Калініченко Л. М. Формування творчого мислення молодших школярів: генеза ідей українських психологів і педагогів: навч. посіб. Київ: Ліра-К, 2017. 96 с.

АНОТАЦІЇ

Калініченко Л. М. Формування творчого мислення учнів початкової школи у вітчизняній педагогічній думці (друга половина XX – початок XXI століття). – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук зі спеціальності 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки. – Київський університет імені Бориса Грінченка, Київ, 2019.

У роботі цілісно і системно висвітлено становлення і розвиток ідей про формування творчого мислення учнів початкової школи у вітчизняній педагогічній думці другої половини XX – початку XXI століття. На основі аналізу поняттєво-термінологічного апарату педагогіки досліджуваного часу встановлено, що творче мислення вітчизняні учені спочатку протягом 1958–1966 рр. пов’язували із розумовим розвитком, який обов’язково мав містити творчий складник, у 1966–1970 рр. із проблемним навчанням, у 1970–1990-ті рр. – із розвивальним навчанням та пізніше з особистісно орієнтованим навчанням. На основі критерію зміни у завданнях шкільної початкової освіти виокремлено два умовних періоди, що дало змогу систематизувати матеріал, пов’язаний із формуванням творчого мислення молодших школярів. Обґрунтовано внесок видатних українських учених І. Василенка, Г. Костюка, О. Скрипченка, В. Сухомлинського у дослідження проблеми розумового розвитку учнів початкової школи. Докладно розглянуто ідеї щодо формування творчого мислення молодших школярів у науково-методичному доробку Т. Байбари, Н. Бібік, М. Богдановича, Н. Коваль, О. Савченко та доведено, що завдання розвивального характеру і посібники, розроблені вищезгаданими вченими, позитивно впливали на формування творчої особистості та мають теоретичну й практичну значущість й у сучасних реаліях діяльності початкової школи.

Ключові слова: початкова освіта, учні початкової школи, педагогічна спадщина, творче мислення, творчість, пізнавальні вміння, розумовий розвиток, проблемне навчання, проблемно-пізнавальні завдання.

Калиниченко Л. Н. Формирование творческого мышления учащихся начальной школы в отечественной педагогической мысли (вторая половина XX – начало XXI века). – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.01 – общая педагогика и история педагогики. – Киевский университет имени Бориса Гринченко, Киев, 2019.

В работе целостно и системно освещены становление и развитие идей о формировании творческого мышления учащихся начальной школы в отечественной педагогической мысли второй половины XX – начала XXI века. На основании анализа понятийно-терминологического аппарата педагогики исследуемого времени установлено, что творческое мышление отечественные ученые связывали в период 1958–1966 гг. с умственным развитием, которое обязательно должно было содержать творческий компонент, 1966–1970 гг. – с проблемным обучением, 1970–1990 гг. – с развивающим и позже личностно ориентированным обучением. На основе критерия изменений в заданиях школьного начального образования выделено два условных периода, что дало возможность систематизировать материал, связанный с формированием творческого мышления младших школьников. Обоснован вклад украинских ученых И. Василенка, Г. Костюка, А. Скрипченка, В. Сухомлинского в исследование проблемы умственного развития учащихся начальной школы. Детально рассмотрены научно-методические наработки Т. Байбары, Н. Бирик, М. Богдановича, Н. Коваль, А. Савченко. Доказано, что задания развивающего характера и пособия, разработанные вышеупомянутыми учеными, позитивно влияли на формирование творческого мышления младших школьников, они имеют теоретическую, практическую значимость и в современных реалиях деятельности начальной школы.

Ключевые слова: начальное образование, учащиеся начальной школы, педагогическое наследие, творческое мышление, творчество, познавательные умения, умственное развитие, проблемное обучение, проблемно-познавательные задания.

Kalinichenko L. M. Formation of primary school students' creative thinking in the national pedagogical opinion (the second part of the XX century – the beginning of the XXI century). – As a manuscript.

The thesis research for the degree of a Candidate of pedagogical sciences in speciality 13.00.01 – General pedagogics and history of pedagogy. – Borys Grinchenko Kyiv University, Kyiv, 2019.

The dissertations holistically and systematically discloses the genesis of ideas about formation of primary school students' creative thinking in the national pedagogical opinion in the second part of the XX century – at the beginning of the XXI century.

The source research database formed from the written sources of Ukrainian scientists, in which the ideas of formation of primary school students' creative thinking are shown; interpretational and generalized works, sources – the products of pedagogical activity, data from pedagogical periodicals. It is investigated that the development of ideas about formation of primary school students' creative thinking in the national pedagogical opinion in the time of research took place in the context of shifts in social and economic life, achievements in pedagogical science and practice, which were the reason for changes in pedagogues' understanding of the educational process objectives dealing with the movement to information society, that was emerging in the last third of the XX century politics, and was the reason for increasing the requirements of scientific works,

encouraged to develop new approaches to formation of students' activity, autonomy and creativity.

The analysis of conceptually terminological apparatus of pedagogy in the studied period has shown that at the end of 1950 – at the beginning of 1960 Ukrainian scientist used actively the notion «mental development», «development of thinking». Simultaneously mental development according to them, had to have necessarily a creative component. Later, from the middle of the 1960-s the notion «problem solving studying» came in circulation as an instrument of ensuring mental development and formation of primary school students' creative thinking. Then, at the end of 1970 – at the beginning of 1980 scientists and teachers became to use widely and engrain the notion «developmental studying», which meant the system of development the mentality and students' potentials.

It is found out, that starting with the second half of 1950-s in the researches of Ukrainian scientists (I. Vasylenko, H. Kostiuk, O. Skrypchenko, V. Syhomlynskyi) formation of primary school students' creative thinking was tied up tightly with the mental development. M. Bogdanovych started a new direction in methodics of mathematics in primary school – creation of educational development textbooks. His scientific and methodological work gave a push for developing a new branch in Ukrainian didactic – creative of educational literature development character (for primary school students), which facilitated the development of influence of mathematics.

It is found out, that a famous Ukrainian didactic O. Savchenko, investigating in 1970-1980s the influence of cognitive activity and independence on formation of primary school students' creative thinking, created a system of problem-solving tasks and vocabulary-logic exercises for students of the 1-st-4-th forms, which are the background of formation the reading competence. It is found out that in 1980-1990s the influence of research method on mental development and thinking of children in the process of learning the basics of natural science was studied by T. Baibara, and the value of individual work and searching tasks – N. Koval, N. Bibik (now academician of NASU) started intergrated learning of the environment – new subject «The world around you» by primary school students.

The research showed that at the end of 1980s pedagogic paradigm of school studying (school assimilation of a certain amount of knowledge) as a result of the establishment in the educational practice of the requirements to form student, who thinks creatively, step by step started to transform into paradigm of personally oriented studying which scaled up in Ukrainian school in the time of independence. It is proved, that ideas put forward, will be formed and developed by Ukrainian scientists in the second part of the XX century – the beginning of the XXI century according to formation of primary school students' creative thinking, are still actual, their using, adapted to modern stage of development of Ukrainian education, provides the formation of creative personality, who can open new, propose non-standart ways of solving problems, create formation of primary school students' creative thinking has gained not only the existing, but also the intriguing actuality.

Key words: primary education, primary school students, pedagogic heritage, creative thinking, creativity, cognitive skills, mental development, problem studying, problem-cognitive tasks.